

**ПОСТСЕКУЛЯРНА СВІДОМОСТЬ СТУДЕНТІВ ХДАК:
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ
КОМЕНТАР**

Наведені результати анкетування студентів ХДАК стосовно їх ставлення до релігії та пов'язаних з нею дискусійних питань сучасного культурного життя, з'ясовано особливості притаманної студентам постсекулярної свідомості.

Ключові слова: *постсекулярна культура, постсекулярність, пострадянська культура, релігія і культура, ХДАК.*

Изложены результаты анкетирования студентов ХГАК по поводу их отношения к религии и связанных с религией дискуссионных вопросов современной культурной жизни, определены особенности характерного для студентов постсекулярного сознания.

Ключевые слова: *постсекулярная культура, постсекулярность, постсоветская культура, религия и культура, ХГАК.*

The results of the questionnaire of students of Kharkiv State Academy of Culture about their religion and religion-related controversial issues of contemporary cultural life are given. Conclusions regarding the peculiarities inherent to students' postsecular consciousness have been made.

Key words: *postsecular culture, postsecularity, post-Soviet culture, religion and culture, Kharkiv State Academy of Culture.*

Уже двадцять один рік минув із часу проголошення незалежності України. За ці роки виросла нова генерація молодих українців, декілька мільйонів яких нині є студентами ВНЗ (зокрема 1850 осіб — денного та заочного відділень ХДАК). Ці молоді українці не тільки не були «народжені в СРСР», але не мають навіть бажання уявляти собі Україну як складову колишньої радянської імперії, що вирішувала долю світу, але водночас маніпулювала свідомістю своїх громадян, використовуючи каральний апарат органів держбезпеки й ідеологічні настанови пануючої марксистсько-ленінської ідеології. Фактом є те, що такі категорії та принципи радянської ідеологічної доктрини, як «класова боротьба», «інтернаціоналізм» або «державний атеїзм», на яких виховувалися батьки, діди та прадіди «народжених в Україні», майже нічого для них не значать. Більше того, молодь у масі своїй спокійно сприймає «класові» цінності державного олігархічного капіталізму, націоналістичну риторику політиків та відносну релігійну свободу і плюралізм, що нині панують у країні.

Остання з названих ознак сьогодення, тобто легітимізація в публічному просторі української культури всіх традиційних релігій (та безлічі нетрадиційних), а також поширення в суспільстві загалом толерантного ставлення до пов'язаних із релігією (та надприродним) культурних практик і різних «культурних продуктів», є вагомим, але мало дослідженим фактором, який значною мірою впливає на формування свідомості першого пострадянського покоління.

Така культурна ситуація потребує уважного розгляду української культурології, завданням якої є, серед іншого, діагностика змін у культурній свідомості (ментальних настановах) українців та пов'язана із цими змінами аналітика тенденцій розвитку сучасної української культури.

Отже, актуальність цієї статті зумовлена необхідністю культурологічного дослідження того, наскільки і як саме вплинула на свідомість представників генерації «народжених в Україні» сучасна постсекулярна (постатеїстична) культура, що визнає не тільки світські, але й релігійні цінності як рівноправні регулятори соціокультурного розвитку суспільства. Оскільки йдеться про сьогодення, важливим є збір емпіричних даних, що дозволять визначити конфігурацію постсекулярної свідомості української молоді. Тому стаття має теоретичну й практичну актуальність: виконана на основі емпіричних даних, зібраних у рамках локальної студентської спільноти ХДАК, вона спрямована на те, щоб сприяти чіткішому баченню викладачами Академії внутрішнього світу «своїх» студентів, слугувати можливому корегуванню навчальних курсів, що націлені на розвиток у студентів навичок критичного мислення під час сприйняття суперечливих подій сучасної культурної реальності.

Зазначимо, що в останні роки значну увагу вивченню релігійної ангажованості студентів приділяють передусім вітчизняні релігієзнавці, соціологи та психологи. Так, у працях Н. Дудар, Н. Гаврилової, Т. Серги, В. Балуха, О. Крупської, Н. Савелюк, О. Яремко й ін. досліджені традиційні та нетрадиційні елементи «релігійної свідомості» студентів, визначені динаміка розвитку їх особистої «релігійності», її регіональні особливості. В українській культурології, натомість, постсекулярна свідомість студентської молоді ще не була предметом спеціального обговорення, хоча цікаві спроби культурологічного аналізу деяких її аспектів наявні в розвідках окремих авторів, наприклад, у праці А. Ніколаєвої, в якій автор здійснила етнографічне дослідження повсякденної релігійності сучасних українців Слобожанщини, проаналізувавши, серед іншого, віру в прикмети, поширену серед представників студентської субкультури Харківщини [1].

Матеріалом для дослідження постсекулярної свідомості студентів ХДАК є інформація, зібрана за допомогою анонімного анкетування, проведеного 15-17 жовтня 2012 р. за участю 100 студентів факультету культурології (спеціальність «менеджмент СКД», «культурологія» та «соціальна педагогіка»). Опитаних розподілено на дві групи: 11 чоловіків та 89 жінок. Цей гендерний розподіл респондентів є цілком прийнятним в умовах ХДАК, оскільки відображає статистику поділу студентського контингенту на факультеті культурології: пропорція жінок до чоловіків тут майже щороку становить 1:10. Розподіл учасників анкетування за віком такий: 16 р. — 1 особа; 17 р. — 34 особи.; 18 р. — 22 особи; 19 р. — 14 осіб; 20 р. — 3 особи.; 21 р. — 14 осіб.; 22 р. — 9 осіб; 23 р. — 2 особи; 24 р. — 1 особа. Серед

респондентів кількісно переважають представники м. Харків і Харківської обл. (76), є вихідці з різних регіонів Східної (16), Південної (1) та Центральної України (5) й АР Крим (2). Хоча не всі особи, які взяли участь в анкетуванні, народилися після 1991 р., всіх їх можна назвати репрезентантами «першого пострадянського покоління», до того ж кількісно вибірка зі 100 осіб різних спеціальностей та курсів складає майже 12 % від загальної кількості студентів денного відділення ХДАК (850 осіб), яку можна вважати репрезентативною стосовно тих студентів, що навчаються на стаціонарі.

Респондентам було запропоновано відповісти на 41 запитання, які були складені таким чином, щоби отримати максимум інформації щодо культурних джерел їх знань про релігію, виявити характер особистої релігійності студентів (номінальної чи фактичної) та позицію щодо так чи інакше пов'язаних із релігією контroversійних тем і проблем сучасної культурної реальності в Україні й у світі. У рамках статті, на жаль, не має можливості навести повні результати анкетування, тому відзначимо лише його принципові моменти. Коментар результатів анкетування наведено після експлікації його головних результатів.

Перший тематичний блок запитань анкети стосувався культурних джерел інформації студентів щодо релігії. З'ясовано, що знання про релігію та надприродне вони отримують переважно з розповідей родичів — 40 % ; художньої літератури — 31 % ; лекцій у ХДАК — 30 % ; читання релігійної літератури — 27 % та повідомлень ЗМІ — 14 % . Серед літературних джерел, що мали на них вплив та були пов'язані з релігійною тематикою, респонденти назвали 29 текстів, з яких найчастіше згадувалася Біблія — 9% та роман «Майстер і Маргарита» М. Булгакова — 7 % . Серед названих респондентами 39 кінематографічних творів, пов'язаних із релігією, найбільший рейтинг мав фільм «Страсті Христові» (реж. М. Гібсон) — 17 % , екранізація роману Д. Брауна «Ангели і демони» — 5 % , та роману «Ім'я троянди» У. Еко — 5 % .

Другий блок запитань був орієнтований на отримання інформації про те, наскільки поширеними в студентському середовищі є традиційні релігійні погляди, який відсоток студентів і наскільки інтегровано до церковної спільноти, який вплив має на них «обрядовий аспект», міфологеми та моральні положення християнської релігійної доктрини.

З'ясовано, що 87 % респондентів загалом погоджуються: «у світі об'єктивно існує щось надприродне, що може впливати на людину». «Християнами» вважають себе 74 % , «православними» — 62 % , «людьми релігійними» — 45 % опитаних. При цьому лише 55 % декларують, що вони «вірять у Бога», і стільки ж сприймають релігію як «джерело смислу» для себе. З можливістю існування ангелів та демонів погоджуються 57 % , але церкву визнають «Тілом Христовим» 35 % опитаних.

Відповіді на уточнюючі запитання щодо оцінки ступеня інтегрованості респондентів до християнської церковної спільноти засвідчили: лише 4 % студентів відвідують церковні служби щонеділі, 3 % — кожного місяця, 38 % — кілька разів на рік. Церковні молитви знають і моляться за їх допомогою щодня 12 % респондентів (у той час як узагалі ніколи не молилися лише 10 % опитаних). Серед церковних обрядів та церемоній, у яких брали участь студенти, перше місце посідає хрещення — 85 %, потім свячення пасок на Великдень — 69 % і таїнство причастя — 30 % (але свою участь у літургії засвідчили при цьому лише 14 % респондентів (!)). На запитання про те, «чи важливе для прийняття рішень у вашому повсякденному житті твердження про те, що на людей чекає воскресіння після смерті та суд за їхні дії, скоєні при житті?», схвально відповіли 43 % опитаних. У майбутньому 41 % респондентів виявили бажання обов'язково вступити в освячений церквою шлюб, 65 % упевнені, що хреститимуть своїх дітей. Однак на гіпотетичне запитання про те, чи погодилися би вони з тим, щоб їхні діти, коли підуть до школи, відвідували курс «Православної культури», позитивно відповіли лише 15 % опитаних. Слід додати й те, що на запитання, «чи вважають вони гріхом дошлюбні сексуальні стосунки?», 79 % опитаних відповіли негативно і лише 8 % погодилися, що такі стосунки є неприйнятними та гріховними.

У третьому змістовому блоці анкети запитання орієнтовані на те, щоб визначити ставлення студентів до наукової картини світу, паранаукового дискурсу та марновірства. Із цієї метою респондентам спочатку запропоновано визначитися щодо проблеми походження людини: чи була, на їх думку, людина створена Богом, чи вона виникла в процесі еволюції, як це постулює теорія Ч. Дарвіна? У своїх відповідях однозначно заперечили теорію еволюції 15 % респондентів. Майже така ж кількість — 16 % — визнала її повну правоту. Але більшість опитаних — 48 % — мала «компромісну» позицію, визнавши слушними обидві точки зору. Не погодилися із креаціоністами й еволюціоністами 21 % опитаних.

З'ясовано, що зацікавленість паранауковим феноменом астрології та довіра до астрологічних прогнозів притаманні 49 % респондентів. Вірять у прикмети 57 % опитаних, а 71 % тих, хто взяв участь в анкетуванні, вважають: існують чаклуни, людину можна «зурочити» (рос. — «сглазить») або «навести на неї порчу».

Четверта група запитань орієнтована на те, щоб з'ясувати, наскільки толерантно ставляться студенти до нехристиянських релігій і їх представників в Україні та Харкові. Слід відзначити: загалом 76 % респондентів не погодилися з тезою про те, що «істинною є тільки одна релігія». Тільки 19 % підтримали заборону іноземним місіонерам діяти в українських містах, лише 4 % опитаних вважають, що іслам — загроза для України та світу, і тільки 9 % респондентів категорично заперечували будівництво в Харкові мусульманських мечетей (проти спорудження християнських церков — 7 %).

Водночас 13 % респондентів проти появи в місті нових синагог (схвально до цього поставилися 13 %, а нейтрально — 74 % опитаних).

П'ята група запитань, на які мали відповісти респонденти, стосувалася їх позиції щодо можливих змін релігійного вектора розвитку української культури, участі держслужбовців у релігійних церемоніях, впливу релігії на сферу середньої та вищої освіти.

Виявлено: 57 % респондентів згодні з твердженням про те, що «справжня культура завжди пов'язана з релігійними цінностями». 46 % із них упевнені, що Україні не «слід відмовлятися від християнства й поновлювати дохристиянську релігію давніх слов'ян» (відновлення язичництва підтримали лише 7 % респондентів). При цьому 31 % опитаних визнали, що цікавляться східними релігійними практиками та традиціями, а 43 % бажали б отримати більше інформації за цією тематикою.

Попри байдужість 46 % респондентів до питання «участі Президента й уряду в релігійних церемоніях на Пасху та Різдво», 43 % опитаних схвалюють такий рівень поєднання державного й церковного церемоніалу. Щодо тези про те, що «система середньої та вищої освіти повинна пропагувати релігійні цінності», то її оцінка студентством була переважно негативною — 85 %.

Остання, шоста, тематична група питань в анкеті спрямовувалася на те, щоб з'ясувати, яку реакцію в студентському осередку мали неоднозначні події, що ускладнили в минулому році стосунки між прихильниками релігійних і світських цінностей передусім у російському, але і в українському суспільствах. Для з'ясування респондентам було запропоновано визначитися щодо їх особистої оцінки події панк-молебню феміністської групи «Pussy Riot» у московському Храмі Христа Спасителя. У результаті виявилось, що 43 % опитаних не чули про цю подію або ніяк на неї не відреагували. Водночас, 28 % — назвали виступ феміністок «блюзнірством», 25 % визнали його «сміливою політичною акцією та критикою влади», а 4 % погодились, що це «цікавий акт сучасного мистецтва». На продовження попереднього питання було сформульоване й таке, в якому пропонувалося надати оцінки скоєному в Києві активістками групи «Femen» прилюдному акту спилування поклінного хреста «на підтримку ув'язнених учасниць московського панк-гурту». Ця подія залишилася поза увагою 36 % респондентів, у той час як 26 % назвали цю подію «жахливою», а 36 % вважають, що цього не слід було робити. Підтримку та схвалення акції «Femen» висловили лише 2 % опитаних.

Останнє запитання із цього тематичного блоку стосувалося прийнятого в першому читанні Верховною Радою України «закону проти пропаганди гомосексуалізму». 33 % респондентів задекларували свою байдужість до цієї теми, 31 % підтримали закон, а 36 % — визнали цю законодавчу ініціативу «неправильною і непотрібною».

Вимушено стислі коментарі результатів анкетування розпочнемо з фіксації того факту, що серед опитаних студентів ХДАК виявилось не так багато осіб, яких можна було б умовно назвати «спадкоємцями» антирелігійних традицій радянської культури: «атеїстами» себе назвали тільки 6 % опитаних (усе це жінки різного віку, студентки 1, 3 та 5 курсів). Водночас не набагато більше серед респондентів і тих, котрі вважають себе послідовними прихильниками поновленої після 1991 р. релігійної ортодоксії (від 7 до 14 %). Отже, всі інші, а це близько 80 % опитаних, не є ні послідовними «атеїстами», ні послідовними «ортодоксами». Вони, так би мовити, «релігійні секуляристи», тобто носії синкретичного типу культурно-релігійної свідомості, в рамках якої прихильність до цінностей та звичаїв сучасної секулярної культури (яка має просвітницький науковий і суспільно-політичний бекграунд) зовсім не унеможливорює, а навіть передбачає наявність специфічної релігійної ангажованості.

Можна констатувати, що студенти старших курсів, зокрема студенти-культурологи, демонструють значно більші критичність та обізнаність у питаннях релігії, ерудицію у визначенні культурних джерел своїх знань про релігію, ніж студенти молодших курсів і студенти — не культурологи. Пояснити це можна тим, що культурологи отримують значно більше релігієзнавчої інформації з курсів та спецкурсів, які пропонує навчальна програма, ніж студенти інших спеціальностей, які нині існують у ХДАК. Відсоток тих, хто відзначив, що лекції в ХДАК сприяли кращому розумінню ними релігії, серед студентів-культурологів вищий, ніж у респондентів, котрі навчаються за іншими спеціальностями.

Незважаючи на численних репрезентантів радикальних поглядів, більшість тих, хто взяв участь в анкетуванні, продемонструвала достатньо високий рівень толерантності до представників неортодоксальних християнських і нехристиянських релігійних течій, що нині діють в Україні, а також бажання здобути більше знань про існуючі у світі релігійні традиції та культури. На відміну від країн Заходу, де поширення ісламу викликає велике занепокоєння в багатьох громадян, серед більшості опитаних українських студентів іслам не отожднюється із загрозою світу й національній культурі. Зважаючи на те, що в Україні існують великі мусульманські спільноти, таке ставлення до ісламу дозволяє сподіватися: принаймні нині в країні не існує підстав для виникнення протистояння на ісламо-християнському релігійному ґрунті. Водночас викликає занепокоєння той факт, що анкета засвідчила наявність антисемітських настроїв серед респондентів, серед яких противників будівництва в Харкові синагог удвічі більше (13 %), ніж тих, хто заперечує спорудження мечетей чи церкв (7 %).

У контексті сучасних дискусій про суперечливість клерикалізації середньої та вищої освіти принципово важливою є думка більшості респондентів про те, що освіта повинна надавати інформацію про

різні релігії, допомагаючи студентам критично орієнтуватися у хитросплетіннях сучасних державно-церковних відносин та міжрелігійних стосунків, а не пропагувати релігійні цінності.

Відповіді на запитання стосовно «Pussy Riot» і «Femen» засвідчили цікавий момент у ставленні молоді до подій, у яких релігійні й політичні аспекти поєднуються в сучасній культурі: якщо в першому разі третина респондентів визнала наявність політичних та естетичних мотивів в акції московських панк-феміністок і на цьому ґрунті їх фактично виправдала, то у випадку київських дівчат-вандалів підтримки студентів майже не виявлено. Це, на наш погляд, свідчить: незважаючи на те, що «Femen» є «українським культурним продуктом», в Україні, на відміну від Росії, молодь майже зовсім не захоплюється їх войовничим атеїзмом, демонструючи загалом толерантну позицію до віруючих, релігії та її символів. Але ознакою того, що українське суспільство є дещо толерантним, за російське не тільки до релігії, але й до сучасної секулярної культури, є й те, що тих, хто ставиться негативно до українського закону проти пропаганди гомосексуалізму, більше тих, хто його підтримує.

Висновки. Достатньо симптоматично, що головним джерелом інформації про релігію значна частина тих, хто взяв участь в анкетуванні, визнала не кінематограф, книги чи щось інше, а «розповіді родичів». Це підтверджує добре відомий українським релігієзнавцям факт, що в сучасній Україні «в процесі релігійного самовизначення домінуючу роль зазвичай відіграє сім'я — стрижнева ланка суспільної організації. Саме в родинному колі розпочинається життєвий шлях молоді людини, формуються її початкові уявлення про оточуючий світ, виробляється певна система оцінок явищ навколишньої дійсності тощо. У межах родини молодь засвоює загальнозначимі духовні традиції, зокрема й релігійні» [2, с. 12]. Як свідчать отримані нами дані, родина значною мірою впливає на формування світосприйняття всіх категорій студентів, сприяючи формуванню ідентичності «атеїстів», «ортодоксів» і «релігійних секуляристів». Зважаючи на це, можна припустити, що дані, отримані серед студентської аудиторії — це інформація про українське суспільство в цілому, оскільки «перше пострадянське покоління» значною мірою репрезентує як «свою» релігійно-культурну позицію погляди батьків та дідів, переважна більшість яких вихована в кращих традиціях радянського атеїзму, а, починаючи з кінця 80-х рр., розчарувалися в них, піддавшись впливу стихійної церковної та нецерковної релігійності. Мабуть, саме ця колізія пояснює те, що українському студентству притаманний дуже високий рівень віри в надприродне, але віри специфічної: не для всіх, але для більшості студентів така віра може бути або не бути пов'язана з постаттю Бога, передбачати епізодичну участь у різних церковних обрядах, зберігає стійкий інтерес до всього масиву паранаукового чи «неортодоксального», в якому орієнтирами слугують не принципи наукового світосприйняття і не догмати церкви, а віра

в прикмети, астрологічні прогнози та розповіді про підступи чаклунів.

Доцільним продовженням започаткованого досвіду емпіричних досліджень постсекулярної свідомості студентів факультету культурології ХДАК має стати здійснення аналогічних досліджень серед студентів інших ВНЗ Харкова, що надасть змоги значно уточнити окреслену конфігурацію типу постсекулярної свідомості представників першого покоління «народжених в Україні».

Список літератури

1. Николаева А. Вірування у повсякденному житті українців (кінець XX — поч. XXI ст.) / А. Николаева. — Х. : Харківський приватний музей міської садиби, 2009. — 95 с.
2. Гаврілова Н. С. Релігійна свідомість сучасного студентства в контексті світоглядного плюралізму (на матеріалах України). Автореф. дис. ... канд. філос. наук / Н. Гаврілова. — К. : ІФ ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2007. — 20 с.

Надійшла до редколегії 20.03.2013 р.